JYX JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO UNIVERSITY OF JYVÄSKYLÄ

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Dufva, Hannele

Title: Miten kieltä osataan? : toimintaa kielen verkostoissa

Year: 2020

Version: Published version

Copyright: © Tekijä & Eurooppalaisen filosofian seura ry, 2020

Rights: In Copyright

Rights url: http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en

Please cite the original version:

Dufva, H. (2020). Miten kieltä osataan? : toimintaa kielen verkostoissa. Niin & näin, 27(3), 50-54. https://www.netn.fi/fi/artikkeli/miten-kielta-osataan-toimintaa-kielen-verkostoissa

Hannele Dufva

Miten kieltä osataan?

Toimintaa kielen verkostoissa

Mitä merkitsee olla puhuva, viittova ja kirjoittava ihminen – eli miten kukin ihminen oppii kieltä ja osaa käyttää sitä? Sijaitseeko kieli ihmisessä, maailmassa vai jossain näiden välillä? Ekologisesta näkökulmasta katsottuna kielen osaaminen on kehollista ja sosiaalista tietotaitoa, jonka avulla ihminen toimii oman kielimaailmansa eri verkostoissa. Näkemys on tullut esiin nykyisessä kielen ja kognition tutkimuksessa, mutta sillä on juurensa myös venäläisessä dialogisessa ja sosiokulttuurisessa ajattelussa.

Onko ihmisellä sisäinen kielioppi?

Usein on ajateltu, että kieltä oppiessaan ihminen ikään kuin sisäistää tämän kielen *kieliopin*. ”Kielioppi” on tietenkin vain metafora. Mutta onko se sopiva metafora yksilöiden kielellisen tietotaidon ja sen synnyn kuvaukseen? Ulkoiset kieliopit eli kielitieteelliset kuvaukset tai pedagogiset ohjenuorat ovat syntyneet lingvistien ja pedagogien tietoisen reflektion ja pitkäaikaisen uurastuksen tuloksena. Kielenoppijoiden tietoiset tai tiedostamattomat tavoitteet eivät välttämättä ole samat, eikä heidän toimintansa samoin kuvattavissa.

Kieliopit – kuvaukset kielestä – ovat myös käytännössä lähes aina lähtökohdiltaan formalistisia. Kieltä kuvataan tällöin rakennetasojen järjestelmänä ja/tai rakenneyksiköiden kokoelmana. Koulukielioppi kuvaa kieltä esimerkiksi sanaluokkina, sijamuotojen järjestelmänä tai kieliopillisina sääntöinä, kun taas erilaiset kielitieteelliset kuvaukset pelaavat kukin omilla hienosyisemmillä käsitteillään. Mutta onko mielekästä kuvata ihmisen oppimista, kielitietoa ja -taitoa muotojen ja rakenteiden hallintana?

Formalistinen kuvausmalli etsii havaittavan kielenkäytön alla piilevää säännönmukaisuutta ja johdonmukaisuutta. Kielioppi abstrahoi ja luokittelee, mutta ei pyri kuvaamaan kielenkäytön konkretiaa eikä sen sosiaalista vaihtelua. S ei siten ole kielen tarkka jäljennös, vaan sen moneen kertaan typistetty, karsittu ja idealisoitu kuva. Kieliopilliset kuvaukset heijastavat oman traditionsa yhteiskunnallisia konteksteja ja niiden ideologioita. Siksi kieliopeissa elää usein esimerkiksi ajatus kielestä kansalliskielenä, sisäisesti yhtenäisenä, standardoituna järjestelmänä. Usein kielioppi myös kuvaa pikemminkin kirjoitetun kielimuodon kuin puhutun vuorovaikutuksen rakenteita. On syytä haastaa näkemykset, joiden mukaan ihmisen kielitaito on kuvattavissa tyhjentävästi tämäntyyppisenä formalismina.

Kielen oppiminen ja osaaminen: toimintaa maailmassa

Ehkä oppijat eivät rakennakaan itselleen minkään tietyn kielen abstraktia kielioppia eivätkä lapset olekaan lingvistejä *par excellence*, kuten chomskylaisessa kielenomaksumisen tutkimuksessa oli tapana olettaa. Sen sijaan lapsia voi ajatella luontaisina vuorovaikutusasiantuntijoina, joiden ensisijaisena tavoitteena on osallistua yhteisöjensä merkitystoimintaan. Siksi ihmisen kielitaito ei ole kuvattavissa joukkona ”kielellisiä” rakennuspalikoita ja näiden kokoamisohjeita. Oppimista ja osaamista tarkasteltaessa on palattava ihmisen ja hänen kielellisen maailmansa aktuaalisuuteen, siihen, joka Wittgensteinin sanoin koostuu ”elämän hyörinästä” ja ”ihmisten tekojen koko vilskeestä”[1].

Siirretään siis hetkeksi syrjään sellaiset formalistiset kuvaukset, jotka perustuvat ajatukseen kielestä kontekstittomana, abstraktina järjestelmänä, ja palataan ajatukseen kielestä toimintana (*first-order languaging*)[2]. Oletetaan, että ihmisen kielellinen kyky – kielen oppiminen ja osaaminen – perustuu toimintaan, jossa ihmiset ovat monin eri keinoin vuorovaikutuksessa toistensa kanssa ja jossa ympäristö työkaluineen ei ole toiminnan ulkoinen näyttämö vaan osa tapahtumaa.

Ensiksikin tässä näkökulmassa kielellinen toiminta ymmärretään toimintaympäristöön *hajaantuneeksi*[3]. Kielen osaaminen ei siis sijoitu yksilön ”päähän”, vaan se emergoituu *vuorovaikutustoiminnassa* (*interactivity*)[4] *organismin ja ympäristön välillä*[5]. Toimintaympäristöt resursseineen ja mahdollisuuksineen ovat osa ihmisen kielellisiä taitoja ja kykyjä.

Toiseksi ihmisen kielellinen tietotaito ei ole ”kieltä” siinä mielessä kuin se usein on esitetty formalistisissa kuvauksissa. Vaihtoehtoinen näkökulma on tarkastella kieltä erityyppisinä ja monimuotoisina semioottisina resursseina. Tämäntyyppinen näkemys kielestä on ollut esillä nykyisessä sosiolingvistiikassa[6]. Ihmisen omat resurssit eivät myöskään ole parhaiten kuvattavissa staattisen, esineellisen tiedon hallussapitona. Sen sijaan tietotaitoa voisi kuvata prosessinomaisena ja tapahtumaluonteisena toimintana, jollaiseen viittaa myös esimerkiksi käsite *languaging*[7].

Kielitiedon metaforat: kieliopista repertoaariin

Useat kielitieteelliset opukset, empiiriset tutkimukset ja pedagogiset tekstit ovat kierrättäneet ajatusta, että osaaminen perustuu sisäiseen kielioppiin. Jos ihmisen kielenkäyttöä ajatellaan kontekstissa syntyvänä, kehollisuuteen sidottuna toimintana, voidaan kielellistä tietotaitoa ajatella ”kieliopin” sijaan *osaamisrepertoaarina*.

Ihminen ei pyri oppimaan abstraktia ”kieltä” vaan ottamaan haltuunsa erilaisia, konkreettisia ja itselleen merkityksellisiä, yhteisöllisiä resursseja ja koostamaan niistä omaa osaamisprofiiliaan. Siksi se, mitä ihminen osaa, ei ole abstraktia ja anonyymia ”suomea”. Se on taitoa ymmärtää erilaisia puhetapoja, sosiolektejä, murteita, genrejä ja kieliä ja kykyä saada itse aikaan erilaisia puhutun, viitotun tai kirjoitetun vuorovaikutuksen käytänteitä.

Osaaminen rakentuu ihmisen sosiaalisten ympäristöjen käytänteiden varaan. Kuitenkin jokaisella samassakin ympäristössä kasvaneella on oma oppimishistoriansa ja omat polkunsa, joiden päivittäiset ja toistuvat tapahtumat rakentavat kunkin omaa tietotaitoa. Samalla jokaisella on omat henkilökohtaiset ominaisuutensa ja voimavaransa. Kielitaito hahmottuu sekä sosiaalisesti että yksilöllisesti: sen pohjana ovat sekä eri kontekstien tarjoamat resurssit että kunkin toimijan henkilökohtaiset ominaisuudet ja tavoitteet.

Kielitaidosta kielen taitoihin: Repertoaarin moninaisuus

Kielen osaaminen on siis toimintaa: kykyä keskustella päivällispöydässä, ymmärtää runo, kirjoittaa tenttivastaus, osallistua etäkokoukseen. Se on kuvattavissa pikemminkin taitona kuin staattisena tietona, mutta taitoja ei ole yksi vaan monta.

Ihminen ei opi vain yhtä ”kieltä” vaan erilaisia ajan ja paikan normien merkitsemiä kielellisiä käytänteitä. Erikseen opiskelematta ymmärrän savoa, yleispuhesuomea, rauman murretta ja vähän myös meän kieltä, koulunkäynnin myötä opin lukemaan ruotsia ja puhumaan englantia, yliopistossa opin lukemaan akateemisia tekstejä ja puhumaan kielitiedettä. Osaan lukea

useita kaunokirjallisuuden lajeja, ymmärrän auttavasti rap-lyriikkaa, osaan pitää esitelmän ja rupatella niitä näitä tuttavien kanssa. Kielen oppiminen ja osaaminen merkitsee erilaisten sosiaalisten käytänteiden tuntemusta ja hallintaa.

Ihminen ei myöskään opi kehollisuudesta ja materiaalisuudesta riisuttua kieltä. Kielen osaaminen merkitsee taitoa osallistua puhuttuun vuorovaikutukseen – kykyä asiaan sen enempää huomiota kiinnittämättä havaita ääniaallon piirteitä ja säännönmukaisuuksia, tulkita näkemiään kasvojen ilmeitä ja eleitä, saada aikaan artikuloitua puhetta ja kehollista toimintaa. Kieltä ymmärtävä ihminen osaa lukea kielimaisemansa visuaalisia symboleita, joita erilaiset rakennusten, katukilpien, aikakauslehtien tai tietokoneen näyttöjen merkit tarjoavat. Puhuva ihminen osallistuu vuorovaikutukseen koko kehollaan ja sen suomien edellytysten puitteissa. Kirjoittava ihminen tarttuu kynään tai rytmittää ajatuksiaan näppäimistön avulla.

Oma henkilökohtainen taitomme on sidoksissa omaan kehollisuuteemme, mutta samalla kielen työkaluihin – niihin kulttuurisiin keinoihin, joita meillä on käytössämme. Kuten Lev Vygotskin sosiokulttuurinen lähestymistapa toi esiin, työkalut ovat osa sekä ihmisen kehityshistoriaa että yksilöiden kielen kehittymistä[8]. Savitaulut ja niiden piirtotyökalut ovat olleet yhtä lailla osa kirjoittamisen toimintaa kuin nykyiset älypuhelimet mahdollisuuksineen.

Miten kieltä osataan? Ihminen osana yhteisöjään

Valentin Vološinov sanoo äidinkielen oppimisen merkitsevän vuorovaikutuksen virtaan astumista[9]. Syntyessään lapsi solahtaa oman ympäristönsä merkkien maailmaan ja opettelee toimimaan siellä. Kasvaessaan lapsi kohtaa uusia ihmisiä, tilanteita, työkaluja ja ympäristöjä ja oppii täydentämään, laajentamaan ja uusintamaan osaamistaan. Kielen oppiminen merkitsee osallisuutta – toisten kanssa olemista. Samalla se merkitsee toimijuutta, omana itsenään olemista. Siksi kielen oppiminen ja osaaminen eivät ole tyhjentävästi kuvattavissa mekaanisina prosesseina. Toimintaan liittyvät olennaisesti tunteet: osaaminen merkitsee myös hyväksytyksi tai hylätyksi tulemista, iloa tai häpeää, ylpeyttä tai ahdistuneisuutta.[10]

Yksikään ihminen ei ole saari. Omassa kielellisessä toiminnassaan hän on väistämättä osa omia yhteisöjään. Mihail Bahtin kuvaa kielen oppimista haltuunottona, prosessina, jossa toisten sanat muuttuvat omiksi sanoiksi[11]. Tavat, joilla ympäristössäni puhutaan, muuttuvat ajan myötä omiksi puhetavoikseni. Mutta sanat ovat vain puoliksi omiani. En omista kieltä, olen siinä vain osakkaana. Saan sanani äidiltäni, opettajiltani, ystäviltäni ja erilaisilta auktoriteeteilta, mutta en jäljennä niitä kopioina vaan suhteutan ne omiin tarpeisiini ja lisään niihin oman näkökulmani ja omat aksenttini. Teen siis ympäristöni kielestä oman versioni. Samalla kun seuraan toisten merkitsemiä polkuja, jätän omat merkkini historiaan. Minulla on oikeus leikkiä kieleni sanoilla, haastaa niitä tai hylätä ne. Toiset mahdollistavat osaamistani monin tavoin, mutta samalla he myös rajoittavat sitä ohjaamalla, neuvomalla tai kieltämällä. Olen aina ja väistämättä sidoksissa ympäristöni kielipeleihin – ja samalla vastuussa sanoistani, itselleni ja muille.

Kieli: ajan ja paikan jatkumot

Kielen osaaminen merkitsee liittymistä kielten ja kulttuurien ketjuun. Jokainen puhuja on uusi noodi ajan ja paikan verkostoissa. Se, mitä sanotaan suomen kieleksi, on olemassa historiallisena prosessina, jota jokainen uusi puhuja uusintaa, mutta yhtä lailla ihmisen kieli on olemassa esihistoriallisena, evolutionaarisena prosessina, jota ihmislajin uudet jäsenet jatkavat. Puhun suomea, koska esi-isäni ja -äitini ovat puhuneet sitä. Osaan puhua, koska minulla on keho, joka sallii minun tehdä niin. Osaan kirjoittaa ajatuksiani tiedostoiksi kannettavan tietokoneeni muistiin, koska elän länsimaisen kirjallisen kulttuurin piirissä ja olen sattunut syntymään aikaan, joka kehitti teknologian tehdä niin.

Bahtin-tutkija David Shepherd kuvaa artikkelissaan ”A Feeling for History? Bakhtin and ’The Problem of Great Time’” Bahtinin aikakäsitystä: voimme ajatella, että kielenoppijat elävät paitsi omaa elämänkaartaan oman aikansa virrassa, myös ”suuressa ajassa”[12]. Olemassaolossamme, ja siis myös kielenkäytössämme, olemme kaikki perillisiä. Se, mitä teemme juuri nyt, kaiuttaa sitä, mitä on ollut: aikaskaaloja, jotka eivät ulotu ainoastaan vuosituhansien vaan myös vuosimiljardien päähän.

Kielen osaaminen merkitsee siis yhteyttä heihin, jotka olivat meitä ennen. Osaamme, koska ihmiset ennen meitä ovat osanneet. Mutta samalla osaaminen merkitsee kykyä toimia tässä-ja-nyt, olla osa nykyisiä ympäristöjämme. Ihminen puhuu toisille ihmisille, kuuntelee heitä, tarttuu kynään kirjoittaakseen muistilapun kauppaan, katselee ja kuuntelee laitteeltaan vieraskielistä televisiosarjaa. Kielenkäyttö ei synny ihmisen sisässä vaan emergoituu siinä tilanteessa ja toiminnassa, jossa ihminen on.

Ihmisen kielellinen ja kognitiivinen toiminta on hajaantunutta ja maailmaan laajenevaa. Keskustelu ei etene kahtena erillisenä monologina vaan dialogina, jonka merkitykset ja rakenteet syntyvät kahden tai useamman ihmisen yhteistoimintana. Mutta myös yksinäistä kielenkäyttöä voi kuvata dialogina. Kun kirjoitan tätä, keskustelen omien ajatusteni kanssa, ja kun näen ruudulle ilmestyvät rivit, voin muuttaa niitä, pyyhkiä niitä pois ja korvata niitä uusilla. Myös työkalut ovat keskustelukumppaneitamme.

Siksi se tapa, jolla ihminen osaa kieltä, ei oikeastaan voi sijaita missään tietyssä osoitteessa. Tieto ei ole ihmisen sisällä eikä päänsisäisessä kieliopissa. Se merkitsee toimijan kykyä olla vuorovaikutuksessa omien ympäristöjensä kanssa ja uusintaa osaamistaan ympäristöjen

Paulina Waris, *64°50'04.5"N 13°52'11.7"W* (2019), munatempera ja öljypastelli paperille, 118 x 124 cm.

ja omien tavoitteiden muuttuessa. Kieli syntyy tässä ja nyt, mutta sisältää menneen ja viittaa tulevaan. Kielessäni puhuvat menneisyyden tärkeät ihmiset, äidit ja isät, esikuvat ja kollegat – mutta yhtä lailla hahmottelen kieleni avulla sitä, mitä ei vielä ole olemassa, rakennan uusia ajatuksia ja luon mahdollisia maailmoja.

Toiseksi viimeiset sanat

Kielen osaamisen ymmärtämiseksi on ylitettävä joitain totunnaisia vastakkainasetteluja. Osaaminen ei synny autonomisen toimijan sisäisessä kieliopissa, mutta sen selittämiseen ei myöskään riitä sosiaalisen vuorovaikutuksen kuvaaminen. Kieltä osaava ihminen on monikerroksinen: hän on fyysinen olento, kognitiivinen toimija, tunteva ihminen, omien sosiaalisten verkostojensa jäsen, oma uniikki persoonallisuutensa ja paljon muuta. Hän käyttää kieltä puhumalla tai viittomalla ja hän kirjoittaa kynän tai näppäimistön avulla. Kieli on myös osa hänen ajatteluaan. Hän ymmärtää ja käyttää useita kieliä ja hänelle voivat olla tuttuja niin Shakespearen draaman kuin tilannekomediankin tekstilajit. Hän voi olla kielen kuluttaja tai tuottaja. Hän voi paneutua ristisanojen ratkomiseen, vitsien kerrontaan tai karaoken laulamiseen. Hän voi vihata ja rakastaa kielen avulla.

Useimmiten kielitaitoa on tarkasteltu formalistisesti muotojen ja rakenteiden hallintana. Yllä vaihdoin näkökulmaa ja lähdin oletuksesta, että taito merkitsee ensisijaisesti vuorovaikutuksellisen merkitystoiminnan aikaansaamista. Kuvaukseni ei tietenkään ole tyhjentävä, ja kielen oppimisen ja osaamisen tarkastelussa on toki otettava myös kantaa siihen, miten kielen rakenteet syntyvät. Tulisikin pohtia esimerkiksi sitä, millaiset rakenteet tarjoutuvat kielenoppijoille historiallisesti valmiina, ”jäätyneinä” kokonaisuuksina, ja toisaalta mitä kielenkäyttäjä joutuu itse omassa toiminnassaan rakentamaan – ja *miten* hän tarkalleen ottaen tekee sen. Samoin tulisi ottaa huomioon, että puhutussa vuorovaikutuksessa rakenteet voivat olla radikaalisti erilaisia kuin lukemisen ja kirjoittamisen toiminnassa – tai että kielen ymmärtäminen voi tapahtua varsin erilaisen rakenteellisen tiedon varassa kuin sen tuottaminen. Sisäinen kielioppi, joka perustuu oletukseen yhdestä yhtenäisestä muotojen ja rakenteiden joukosta, ei ota kantaa näihin kysymyksiin, eikä siis oikeastaan selitä kielenkäyttäjän taitoa ja toimintaa millään tapaa.

Toiminnallisuutta ja vuorovaikutuksellisuutta korostava näkökulma on eräs mahdollinen tapa osallistua keskusteluun siitä, miten kieltä osataan. Ja kuten Bahtin totesi, dialogi merkitsee juuri sitä, että koskaan ei sanota viimeistä sanaa; aina vain toiseksi viimeinen[13].

Viitteet

1 Wittgenstein 1978, 130.
2 Love 2007.
3 Cowley (toim.) 2011.
4 Steffensen & Pedersen 2014.
5 Järvilehto 1994.
6 Blommaert 2010.
7 Maturana 1970; Kravchenko 2011.
8 Esim. Vygotsky & Luria 1994.
9 Vološinov 1990.
10 Roinila 2020.
11 Bakhtin 1981.
12 Shepherd 2006, 41.
13 Bakhtin 1984.

Kirjallisuus

Bakhtin, Mihail M., *The Dialogic Imagination. Four Essays by M. M. Bakhtin*. Käänt. Caryl Emerson & Michael Holquist. University of Texas Press, Austin 1981.

Bakhtin, Mihail M., *Problems of Dostoevsky's Poetics.* Käänt. Caryl Emerson. University of Minnesota Press, Minneapolis 1984.

Blommaert, Jan, *Sociolinguistics of Globalization.* Cambridge University Press, Cambridge 2010.

Cowley, Stephen J. (toim.), *Distributed Language*. John Benjamins, Amsterdam 2011.

Järvilehto, Timo, *Ihminen ja ihmisen ympäristö. Systeemisen psykologian perusteet*. Prometheus-sarja. Pohjoinen, Oulu 1994.

Kravchenko, Alex, How Humberto Maturana's *Biology of Cognition* Can Revive the Language Sciences. *Constructivist Foundations.* Vol. 6, No. 3, 2011, 352–362.

Love, Nigel, Are Languages Digital Codes? *Language Sciences***.** Vol. 29, No. 5, 2007, 690–709.

Maturana Humberto R., *Biology of Cognition*. BCL Report 9.0. University of Illinois, Urbana 1970.

Roinila, Tarja, Puhujaksi puhujien joukkoon. Teos 7.6.2020. Verkossa: teos.fi/kirjat/kaikki/2020-kev%C3%A4t/puhujaksi-puhujien-joukkoon.html

Shepherd, David, A Feeling for History? Bakhtin and ”The Problem of Great Time”. *Slavonic and East European Review*. Vol. 84, No 1, 2006, 32–51.

Steffensen, Sune V. & Pedersen, Sarah B., Temporal Dynamics in Human Interaction. *Cybernetics and Human Knowing*. Vol. 21, No. 1–2, 2014, 80–97.

Vološinov, Valentin N., *Kielen dialogisuus*. Suom. Tapani Laine. Vastapaino, Tampere 1990.

Vygotsky, Lev S. & Luria, Aleksandr R., Tool and symbol in child development. Teoksessa René van der Veer & Jan Valsiner (toim.), *The Vygotsky Reader.* Blackwell, Oxford 1994, 99–174.

Wittgenstein, Ludwig, *Zettel. Filosofisia katkelmia.* Suom. Heikki Nyman. WSOY, Helsinki 1978.

Pauliina Waris, *64° 49'57.4"N 13°52'11.4"W* (2019), munatempera ja öljypastelli paperille, 113 x 110 cm.